

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE

1994

Драгослав АНТОНИЈЕВИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ТИХОМИР ЂОРЂЕВИЋ КАО ХУМАНИСТА И ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ СВОГ И НАШЕГ ВРЕМЕНА

Апстракт: Поводом педесетогодишњице од смрти Тихомира Ђорђевића, аутор у синтетичком облику пише о Ђорђевићу, као хуманисти и интелектуалцу, односно научнику највишег нивоа, који је својим делом у свом времену заокружио етнологску науку у свим њеним порацима. Погледи и закључци Тихомира Ђорђевића нису подлегли застарелању, још увек се користе и остали су класика наше етнологије. Посебан акценат је посвећен изразитом хуманизму Тихомира Ђорђевића, посведоченом безбројним примерима.

Има свечаних часова када пред нама блесне у пуној светлости цео један живот или читав одсек народног развоја, читав период људске историје. Такав је за нас овај дан, кад се осврћемо на живот и дело Тихомира Ђорђевића, пола века после његове смрти, на дан 28. маја 1944. године.

Тешко је дати достојно нашем дивљењу, љубави и захвалности одушка, да смо позвани да дамо суд о њему, слутећи да би његовој урођеној скромности били несагодни наши индиректни називи ма како они били искрени. Али, нека нам свима опрости, јер у њему видимо у ствари наш народ, чији је он велики син, и нашу етнологију и нашу културу чији је он достојни носилац.

Говорили смо и писали у неколико махова о Тихомиру Ђорђевићу, а за ову прилику изабрали смо сасвим нов угао посматрања који нам се учинио занимљив и непознат. У опасности смо да после пола века скорог заборава, поново освајајући мисли и дела Тихомира Ђорђевића, а да не паднемо можда у прецењивања, одушевљења и слично.

Студирао је на Великој школи у Београду, на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета, а дипломирао 1891. године. Током студија је три пута награђиван за радове из књижевности, посебно класичне, и то наградама Н.В. Краља Србије и Орденом Св. Саве који се даје за заслуге на књижевном пољу. Сав је окренут хуманистичкој књижевности и филозофији, одушевљава се Протагорином идејом да је човек мера свих ствари, "оних које јесу да јесу, а оних које нису да нису". Близак му је Аристотелов појам *филаитропије* и Сенекино гледиште да човек треба да третира другог човека као нешто свето.

Задојен хуманистичким погледима на живот и свет, Ђорђевић после краће државне службе у Београду одлази у своју малу варош Алексинац, за професора Учитељске школе и директора гимназије. Ту покреће, уређује и од својих приватних средстава издаје часопис "Караџић", који је одмах доживео леп пријем и велики морални успех не само у њеној земљи него и у иностранству. Осврт о "Караџићу" пишу: Себијо, Каниц, Јаворски, Поливка, Цвијић, Новаковић, Богинић и други. Сима Тројановић јавља Тихомиру Ђорђевићу из Париза 1900. године да ће му послати извештај за "Караџић" о Светском конгресу етнографа на коме учествује, додајући да су Французи на пољу обрађивања народних традиција још увек почетници, а да "Караџић" крчи себи сјајне успехе, и да Алексинац постаје истински књижевно-фолклорни центар.

Већ прве своје радове Тихомир Ђорђевић падахњује хуманистичким идејама: да је човек схваћен као самостално и самовољно биће, али да је он и мера научног чина и етичких вредности као темељних ставова хуманог нацрта света и живота.

Упоредо са радом на "Караџићу", Тихомир Ђорђевић хита Бечком и Минхенском универзитету да се усаврши и припреми за полагање доктората. Године 1902. у Минхену одбранио је дисертацију *Die Zigeuner in Serbien*, која му доноси велико уважавање у научним круговима. Стигла су многа честитања. Стојан Новаковић из Петрограда у нешто духовитијем тону пише: "Радujem се вашим 'Циганима', макар и не ударали у таламбасе и даире. Ви сте на добром путу, срећно по сто пута и све честитке и од мене и од Госпође. Ваш Стојан Новаковић."

Својим хуманистичким погледом на науку Тихомир Ђорђевић проширује Бастијановом тезом *Völkergedanke*, изложеном у његовом делу *Die Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit*, делу које је утицало на уобличавање мисли и погледа Тихомира Ђорђевића у етнологији. Особито професор Günther, с којим се Ђорђевић и лично спријатељио, и његово познато дело *Ziele, Richtpunkten und Methoden der modernen Völkerkunde* оставиће доста трага у научној оријентацији Тихомира Ђорђевића.

Упоредо с германском историјском школом, јак и, свакако, пресудан утицај на његову етнологију имао је еволуционистички правац с *Тајлором*, *Морганом*, *Макленаном* и, нарочито, *Спенсером*, као главним носиоцем ове методе. У природи се све креће од простог ка сложеном, све се развија од нижих облика ка вишим, од старог ка новом, сматра Тихомир Ђорђевић. У најнижим формама цивилизације он препознаје најбоље, најхуманије способности људске природе, још неразвијене, свестан да ће се једнога дана овај свет човечности расцветати у прогресу. Дакле, може се закључити да је еволуционизам био Ђорђевићево темељно научно опредељење.

Прихватајући ту тезу у њеном исходипту као хуманистички поглед на свет, Ђорђевић није имао довољну меру критичности, нарочито у оним сегментима који обрађују методолошке инструменте, па је због тога некад доводио себе и своје научне закључке до ивице ецијентизма. Као да није познавао или није прихватао тезу *Лаланда* да се понешто креће и обрнуто, од сложеног ка све простијем и једноставнијем, апсолвирајући на тај начин стано-виште *инволуције*, за које налази чињеничког материјала у етнологији и историји, уверавајући нас, занто би сложено по себи било прогресивније.

Међутим, можда ћемо бити изненађени тиме што се америчка антропологија данас враћа неким становиштима еволуционизма, нарочито онима која заговарају дијалектичко спирално кретање у Марксовом смислу тог појма.

Године 1906, Тихомир Ђорђевић је доцент на Београдском универзитету. Својом уводном беседом он даје *дефиницију етнологије*, њен однос према другим наукама, правце рада и методу. Ево једног цитата из ње: "Етнологија изналази основне законе постанка и развитка свих људских манифестација у духовним и материјалним творевинама човечанства", наглашавајући да је она упоредна наука. Својом дефиницијом Ђорђевић је остао доследан еволуционизму у етнологији. Морамо приметити да се појам "све људске манифестације" не би могао тако широко узети, пошто покрива поље више научних дисциплина, "које се међусобно разликују и по методологији и по предметној усмерености".

Упоредо са методолошким опредељењем, Тихомир Ђорђевић окупао широку мрежу сарадника на терену, а и сам попет непосредним теренским радом развија за многе проблеме инструменте и технике рада за прикупљање етнографске и фолклорне грађе непосредно у народу. То су његова тзв. *упутства* (један облик писаних интервјуа), чије је објављивање започео у "Караџићу". Пишући упитнике скретао је пажњу на њихово правилно коришћење у контакту са народом.

Тај је метод, пише Ђорђевић, један добар метеод, али далеко од тога да је и једини у овом проучавању. Посматрање данашњег стања, насеља, обичаја, хране, живота, економије и других етнолошких појава не може нам дати пуну слику њихову, ни тачан појам о њиховој *еволуцији*, утицајима, тј. прошлости етнолошких појава у нашем народу и балканским народима уопште. У прошлост се, међутим, тим методом не залази дубоко, и оно што посматрач чује од старих становника изучаваног краја, будући да је сачувао само у памћењу тих људи, нема поузданост факата. Нужно је, закључује Ђорђевић, поред грађе сакупљене личним посматрањем и обавештењем на лицу места, наћи још и грађу сигурну, из времена старијег но што се обично може наћи. Због тога се он залаже, и у томе успева, да своју методу прошири на коришћење архивских извора за студирање етнолошких појава. И то не само архивско коришћење грађе која се односи на XIX, него и даље и дубље, на XVII и XVIII век. За још старија времена, доба под Турцима и средњи век, препоручује најстарије архиве.

Тако је Ђорђевић, увodeћи нове методе и технике рада, засновао своје огромно научно дело, са око 750 досад забележених јединица. У целини сагледано, Ђорђевићево дело је превасходно емпиријско-аналитичко. Хипостазирање апалитичког на рачун синтетичког у опусу Тихомира Ђорђевића може се схватити и као тенденција ка све ужој специјализацији и атомизирању научног рада. Требало је пронаћи систем како објединити и класификовати грађу, да изгледа јасна не само науци, већ да и широј јавности буде приступачна. Уосталом, свако мишљење вреди само толико колико га човек може образложити себи и другима, а чињенице су јаче од доктрина.

У најсажетијем виду покушаћемо само да набројимо најважније проблеме о којима је Тихомир Ђорђевић писао.

Општа етнологија је заступљена претежно темама из духовне народне културе. Ту су пре свега народни обичаји и веровања из животног циклуса: рођење, свадба, и смрт, затим зле очи, кувада, природа у веровању и предању нашег народа, о вампирима, вилама, вештицама. Све ово обично је дато у монографској обради и са аналוגијама не само у нашем народу, него и код балканских народа, а најшире узето, и народа света.

Са поља опште етнологије, истраживања *народне медицине* чине значајно поглавље. Проучавања су обављана на архивској и теренској грађи. Центар за медицину у Бечу са професором Краусом убрзо је почео сарађивати са Ђорђевићем у овој области. Последњу Ђорђевићеву књигу из народне медицине издала је Академија посмртно, под скромним насловом *Неколике болести и народни појмови о њима*. У предговору ове књиге Ђорђевић пише: "Народна медицина нема више практичне вредности, али има

вредности као градиво које својом садржином показује порекло, облике и фазе на путевима развитка људских културних тековина и лествица којима се медицина пела до своје данашњице."

У *материјалној култури* оделито место је посвећено занатима, еспафима, трговини, у радовима обрађеним на основу архивске грађе. До данас су непревазиђена *Упутства* за прикупљање грађе о народној ношњи. Академска беседа "О пореклу накита и одећа", афирмисала је теорију еволуције у доследним консеквенцама, али и отворила многе дилеме и неслагања. Овде се могу уврстити и радови о економији и еволуцији насеља.

У домену *народног стваралаштва*, Т. Ђорђевић је с правом фолклористику третирао као посебну дисциплину. Он је у "Караџићу" за 1900. годину, у чланку *О српском фолклору*, изложио своје погледе на значај фолклора, његов обим, циљ и правце. Необично је богата палета Ђорђевићевих радова из фолклора, на пример, књига *Српске народне игре*, затим радови о народној поезији, приповеткама, предањима, легендама и др.

Тихомир Ђорђевић објављује добро познату едисију у десет томова *Наш народни живот*. Овде су се нашле студије, расправе и чланци о етничкој, историјској и културној прошлости Срба, Арбанаса, Муслимана, Турака, Цигана и др. Према критикама у дневној и стручној штампи јавност је сјајно примила ово издање "Геце Кона".

Посебној етнологији у Ђорђевићевим проучавањима припадају студије о етничким групама и народима Балкана и то: Турцима, Румунима, Саракачанима, Грцима, Циганима, Арбанасима, Черкезима и Јеврејима. Истраживањима балканских народа Ђорђевић је одредио посебно место у етнологији у оквиру балканолошке науке. А што се тиче антропологије, "Балкан је девичанско земљиште" за ту врсту истраживања, пише из Минхена Сима Тројановић Тихомиру Ђорђевићу 1899. године.

Централно место у посебној етнологији заузимају Ђорђевићеве радови о *Циганима*. Захваљујући њима, Ђорђевић је заједно са Робертом Андреом, Скотом Марфијем, Грелманом, Паспатијем, а нарочито Фридрихом Клаусом, ушао у ред знаменитих светских циганолога. Они ће му одати признање и примити га у чланство "Научног друштва" за проучавање Цигана у Лондону.

Преко сто прилога Тихомира Ђорђевића односи се на *културну историју*. Запимљиво је да извесни етнологски проблеми о којима је писао Ђорђевић несретно излазе из те фактуре и прелазе у културну историју. Теме су из ближе и даље прошлости, рецимо, о манастирима, дворском животу у Византији, о баловима, о комфору, о штампи, књижевности, просвети и школству, новинарству и библиотекама.

Није лако у овом кратком осврту говорити о тако обимном делу у мери коју један научни живот може постићи. Доиста, његово дело оличава једну епоху етнолошког и културног развоја, у коме је Тихомир Ђорђевић јединствен пример многостраности и подрбности којима нас изненађује. Зналац је многих језика, поред грчког и латинског, француског, енглеског и немачког, читао је румунски и албански, а споразумевао се и на циганском. Ерудита и човек од чињеница, метода и идеја, а све то у дивном складу од њега чини једну од сјајних личности свога и нашег времена.

Тихомир Ђорђевић припада оном кругу импозантних београдских интелектуалаца: браћа Богдан и Павле Поповић, Јован Цвијић, Слободан Јовановић, Михајло Петровић-Алас, Миланковић, Чајкановић, Ђаја и други, који су дали печат интелектуалној елити и били најсавршенији образац београдског стила и понашања. Својим делом, створеним у крајњој скромности, али и поред тога уздигнутим до крајњих висина, означили су кратко време сјајног успеха свога народа.

Ђорђевић је сматрао да је интелектуалац - научник тај који омогућава инкарнацију разума и духа у народу, чији се развој никад не завршава, а који отвара врата напредним опредељењима. Он треба да улива наду и придаје дубљи смисао животу.

Међутим, само образовање не може створити љубав, саосећање, људску солидарност. Оно може допринети стварању објективних услова у којима сва осећања једино могу живети. Сем тога, оно ослобађа ова осећања атавистичких насласа страха, зависти, осећања греха, садржајима целокупне културе, "жи на тај начин им даје универзални људски облик".

Поред хуманисте, научника, Ђорђевић дубоко негује свој лични етички хуманизам, свој морални лик који је произилазио из његовог племенитог срца. Моралист у највишем смислу те речи, са великим животним искуством, са индугентношћу човека који познаје душу народа као свесну афирмацију која искључује све што човека отуђује од њега самог, тиме што га жели подредити нељудским силама и нечовечним поступцима. У његовим списима можемо наћи разасуте бисере моралних назора и савести, који у суштини почивају на уважавању људске природе као специфичне вредности у сваком човеку, појединцу. У том смислу био је спреман да се заузме и жртвује за личне и друштвене циљеве. Његове емотивне реакције уживљавања у туђе недаће, увек спреман да помогне угроженом, потврђује безброј записаних примера.

Снажна емотивност Тихомира Ђорђевића долазила је до изражаја у породичним односима, према родитељима, браћи, сестри, сестричинама, ближим и даљим рођацима, суседима и комшијама у дворишту. У безбројним писмима суочили смо се са

правим људским драмама обичних људи али и високих интелектуалаца. Тихомир Ђорђевић је налазио времена да из кошмара људских несрећа нађе путеве до помоћи, утехе, често по цену високих материјалних давања и личних одрицања.

Ношен хуманизмом честитог човека, светла карактера и ретке савести, у Тихомиру Ђорђевићу је била наглашена *родољубива црта*, нарочито у тешким кризним и ратним приликама домовине. У Првом светском рату као командир болничке чете прелази Албанију, одакле бива пребачен у Француску, а затим у Енглеску. У Лондону патриотска надахнућа реализује у више праваца, са циљем да помогне поробљеној Србији. Задатак је постављен да се ипгмапају списи научне садржине са намером да се прикажу национални идеали и југословенских народа. У том смислу већ 1916. српски интелектуалци у Лондону оснивају "Српски клуб" у коме су Тихомир Ђорђевић, његови најбољи пријатељи браћа Богдан и Павле Поповић, Цвијић, Белић, Радоњић, Станојевић, Васић и други. Тихомир Ђорђевић држи предавање о Србији, њеној историји и фолклору, енглеској јавности која пам није била наклоњена. Покренут је рад на писању "Кратке југословенске енциклопедије", у тежњи да се на једном месту обраде све чињенице о прошлости и садашњости југословенских народа. Тихомир Ђорђевић је често писао и за лист српске омладине у емиграцији "*La Patrie Serbe*".

У Одбору за оснивање Југославије Тихомир Ђорђевић је доста допринео пронагирању југословенске идеје о уједињењу. На конференцији мира у Паризу у званичној делегацији је и Тихомир Ђорђевић. У секцији етнографско-историјској били су поред њега, Цвијић, Радоњић, Станојевић, Павле Поповић и Нико Жупанић. Запамљиво је једно писмо Тихомира Ђорђевића из Париза од 22. фебруара 1919. године у коме стоји: "Што мене овде радује то је што сви који долазе из Загреба, Љубљане, Београда, и ма од куда, овде изгледају као да су одрасли заједно! Даће Бог да се слога и солидарност одрже на вечита времена."

Свој утилитаристички став Тихомир Ђорђевић показао је на делу и између два рата, на разним скуповима научним и манифестационим широм Југославије, истиче идеју братства и јединства југословенских народа залажући се и за савез балканских држава.

Не може се заобићи његова значајна књига *Македонија* из периода у Лондону, објављена најпре на енглеском, а затим на осталим језицима па и на српском. Књига је добила многобројне осврте одушевљења, али и критике од стране ВМРО-истичких политичких присталица. Књига је за наш данашњи политички и етнички тренутак актуелна. Примера ради цитирајмо само део из писма Веселина Чајкановића од 17. априла 1918. године из Бизерте, упућено Тихомиру Ђорђевићу у Лондон: "*Драги Г. Тико, Не-*

мам речи да Вам кажем, како ме је пријатно изненадила и допала ми се Ваша Македонија! Ја сам мислио да ће то бити мала брошура, а не овако велико и исцрпно дело, на ком честитам од срца...."

Други светски рат и окупација затекли су Тихомира Ђорђевића на положају председника Српске књижевне задруге, али са тога места је брзо уклоњен и 1941. затворен у логору на Бањици. Пунгтен је из затвора као најстарији затвореник. Ондашњи министар Јонић позвао је после тога Тихомира Ђорђевића и молио га да он поново узме управу Задруге у своје руке. Одбио је то речима: "Ја сам на то место дошао вољом народа, а не одлуком министра." Умро је у најтежим приликама у Београду, интересујући се до последњег тренутка живота за догађаје на фронту.

И последњи гест научног, етичког и патриотског хуманизма Тихомира Ђорђевића је поклон - завештање његове личне веома богате библиотеке данашњој Народној библиотеци као први фонд темељац после њеног унуштења 1941. године.

Да завршимо. У историји српске науке и културе Тихомир Ђорђевић се издвојио особинама које су биле изузетне. Оставио је озбиљно дело, у мери који један научни живот може постићи. Писао је од тренутка када је стасао за перо и први рад објавио далеке 1888. Трудољубиво и упорно, али са много система, седајући за сто свакога дана. Себи није дозвољавао надове испод сопствених могућности, увек је био довољно срећан, обавештен и писмен. Лакоћа са којом је долазио до сазнања, снагаљивост у разним областима своје науке, и психолошка проницаљивост приближавају Тихомира Ђорђевића оним великим етнолозима његовога времена без обзира на неке недостатке и противречја. Међутим, његови погледи још нису подлегли застаревању нити резултати сасвим одбачени и замењени новим. Ипак, његова дела и даље се користе, јер су постала класика наше етнологије која трајно обавезује.

TIHOMIR ĐORĐEVIĆ AS A HUMANIST AND INTELLECTUAL OF HIS TIMES

S u m m a r y

The fiftieth anniversary of Tihomir Đorđević's death was an occasion for the author of this paper to give a rather synthetic view of his work and personality. The author's attention is focused on the high level of Đorđević's scientific opus whose bibliography contains some 750 items covering ethnology, culturology, history, sociology, folklore etc. Many of Đorđević's views and conclusions became the classical part of our ethnology without ever being stepped over by time. His pronounced social and individual humanism secured him the bright halo of a man of highest personal morale whose outlook was founded on respect for human nature, on its setting free from the atavistic layers of evil, fear, sin, envy.